

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

---

Ortutay Gyula, a néprajzkutató

Dr. Mód László*

* néprajzkutató, az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékének adjunktusa, a Koszta József Múzeum munkatársa

---

Rezümé

A tanulmány Ortutay Gyula munkásságának legfontosabb sajátosságait próbálja összegezni a témában 1978 óta napvilágot látott emlékező írások, tanulmányok és monografikus igényű feldolgozások segítségével, miközben felvillantja politikai pályafutásának legfőbb vonásait is. Az egész életmű megítélése szempontjából kulcsfontosságú momentumnak tekinthető a 2009-2010-ben három kötetben közreadott Napló, a benne foglaltak értelmezése és az életművel történő összevetése azonban még várat magára.

Tíz esztendő telt el azóta, hogy a 20. századi magyar néprajztudomány egyik meghatározó alakjának a munkásságával és annak értékelésével kapcsolatos kérdések ismételten a figyelem középpontjába kerültek. Ennek háttérében egyfelől Ortutay Gyula születésének 100. évfordulója, másfelől naplójának kiadása húzódott meg.¹ Az 1967 és az 1977 közötti időszakot áttekintő harmadik, egyben utolsó kötet 2010-ben látott napvilágot akkor, amikor a jeles folklorista alakját emléküléseken néprajzosok és más tudományszakok képviselői idézték meg. A megemlékezések, elsősorban a fővárosi események felszínre hozták azokat az ellentmondásokat is, amelyek Ortutay munkássága, tevékenysége kapcsán gyakran megfogalmazódnak, s amelyek gyakorta szétválasztják egymástól a politikus és a tudós alakját.

---

1 Ortutay Gyula: Napló 1-3. Pécs: Alexandra Kiadó, 2009-2010.

Az életmű egészének vagy egy-egy szakaszának értékelésére 1978-ban bekövetkezett halála után sokan vállalkoztak. Pályatársai, tanítványai eleinte munkásságának egy-egy részterületét (folklorisztika, tudományszervezés, társadalomnéprajz stb.) vették górcső alá.² 1986-ban a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat születésének 75. évfordulója alkalmából önálló kiadványt jelentetett meg, amelyben a szerzők jóvoltából a tudós, a nevelő, a tudományszervező és a politikus Ortutay alakja tűnik fel.³ A kötet az 1985. június 15-én Budapesten az MTA Zenetudományi Intézetében tartott emlékülés anyagát tartalmazza. 1991-ben „A múlt magyar tudósai” sorozatban az Akadémiai Kiadónál látott napvilágot Paládi-Kovács Attila kismonográfiája, melyben az életmű egyes állomásait pontról pontra haladva követi nyomon.⁴ Kósa László a magyar néprajztudomány történetéről összeállított munkájában több alkalommal érinti Ortutay munkásságát, akinek nemcsak a tudományos teljesítményét, hanem politikai tevékenységét is értékeli.⁵ Különösen a napló megjelenése ösztönzött többeket, szakmabelieket és nem szakmabelieket arra, hogy a könyvrecenzió nyújtotta lehetőségeket kihasználva Ortutay munkásságával kapcsolatban kritikai észrevételeket fogalmazzanak meg és vessenek papírra. Jelen tanulmány szerzője életművének csupán egy szűk szeletével, a magántanári képesítés illetve a nyilvános rendkívüli tanári cím elnyerésének körülményeivel foglalkozott, amihez támpontot a Ferenc József illetve a Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának iratai szolgáltattak.⁶

De ki is volt ez a politikai és a tudományos pályán elképzelhetetlen magasságokba emelkedő személyiség, akivel kapcsolatban ennyire ellentmondásos nézetek láttak napvilágot?

1910. március 24-én született Szabadkán, családja azonban hamarosan Szegedre költözött, ahol édesapja, Ortutay István (1881-1918) a Szegedi Napló munkatársaként tevékenykedett. Ortutay számára tehát nem Szabadka, hanem Szeged jelentette azt a szellemi közeget, ahol az első impulzusok érték. Apja halálát követően Móra Ferenc erejéhez mérten támogatta a családot, neki köszönhetően azt, hogy 1927-ig a Dugonics téren a Szegedi Napló székházában lakhattak. Gyakran bejárógatott hozzájuk Tömörkény István is, de gyermekként alkalmá nyílt arra is, hogy megismerkedjen Juhász Gyulával. Ortutay Gyula 1920-ban bekerült

---

2 Balassa 1980, 541–557.; Dömötör 1980, 552–557.; Katona 1980, 503–509.; Kríza 1980, 510–520.; Kovács 1980, 521–531.; Voigt 1980, 532–540.

3 Máténé Szabó Mária Zsuzsa (szerk.): Ortutay Gyula 75. születésnapjára. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1986.

4 Paládi-Kovács 1991.

5 Kósa 2001, 97-98., 106-107., 109-111.

6 Mód 2010, 25-27.

az ekkor fennállásának kétszázadik évfordulóját ünneplő piarista gimnáziumba, ahol egész életét meghatározó élményekre tett szert. Tehetsége hetedikes-nyolcadikos gimnazista korától kezdett igazán megmutatkozni. Nemcsak az önképző kör tevékenységében játszott aktív szerepet, hanem a pályamunkák összeállításában is kitűnt társai közül.⁷

Nehéz anyagi helyzete ellenére 1929 szeptemberében sikerült bejutnia magyar-latin szakra a szegedi egyetemre abban az évben, amikor az országban elsőként az oktatási intézményben néprajzi tanszék kezdte meg a működését.⁸ Egyetemi tanulmányai során Marót Károly, Sík Sándor és Solymossy Sándor gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akiken kívül szívesen emlékezett vissza Mészöly Gedeonra, Imre Sándorra, Várkonyi Hildebrandra, Huszti Józsefre és Förster Aurélra is. Első éves korában szoros kapcsolatba került Buday Györggyel és Tolnai Gáborral, 1930 őszétől pedig Radnóti Miklóssal és Baróti Dezsővel. Szellemi formálódásában az említetteken kívül Reitzer Béla, Erdei Ferenc ifj. és id. Bibó István töltött be fontos szerepet. Csatlakozott az ún. agrársettlemment-mozgalom, amit Buday György hívott életre 1928 tavaszán a Bethlen Gábor Körön belül. Néhány esztendő múlva ebből a közösségből nőtt ki a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, melynek megalakításában és működésében Ortutay aktív szerepet játszott.⁹ A népi kultúra alkotólag hatott művészeti tevékenységükre, a néprajzi kutatásokban Ortutay Gyula munkássága számított a legjelentősebbnek. A kollégium kezdettől felvállalta a népköltészet gyűjtésének és terjesztésének programját, kiadványukban, a Szegedi Kis Kalendáriumban rendszeresen közöltek népdalokat is. Első néprajzi adatközlése 1930-ban az Ethnographia hasábjain látott napvilágot, szabolcsi gyűjtéseit több kötetben (Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény ill. Nyíri és rétközi parasztmesék) 1933-tól a kollégium adta ki. Ortutay figyelme az 1930-as évektől fordult fokozatosan a folklorisztika irányában. A mesekutatás volt az a terület, ahol marandandót alkotott, mivel bemutatta azt, hogy mesemondó és a mese hogyan él társadalmi környezetében. Azt tartotta, hogy a néprajzi jelenségek, népköltési alkotások vizsgálata csak a megfelelő társadalmi háttérrel együtt lehet eredményes.¹⁰

Doktori értékezését Tömörkény Istvánról készítette, ami Péter László megítélése szerint máig az egyik legalaposabb elemzése az életműnek.¹¹ Doktorrá avatását követően Szegeden

---

7 Péter 2010, 7-8.; Paládi-Kovács 2018, 96-98.

8 A néprajzi tanszék megalakulásának körülményeiről lásd részletesen: Barna Gábor-Juhász Antal-Pusztai Bertalan (szerk.): A néprajz szegedi műhelye. Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2004.

9 A témáról lásd részletesen: Lengyel 2010, 14-16.

10 Küllös 2010, 12.

11 Péter 2010, 10.

nem jutott álláshoz, ezért felköltözött Budapestre, ahol 1935-től a Magyarságtudomány című folyóiratot kezdte szerkeszteni amellelt, hogy a Rádióban biztos álláshoz jutott. Az új munkahelyén felismerte a lehetőséget, hogy a modern technikai eszközökkel rögzíteni lehetne a népi kultúra bizonyos jelenségeit, népdalokat, népmeséket és a hangszeres népzeneit. Szervezői képességét bizonyítja, hogy az ügynek olyan kiválóságokat sikerült megnyernie, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán vagy Lajtha László.¹² Kezdeményezésének köszönhetően a Pátria cég támogatásával 1939-ig mintegy 200 darab hanglemez készült el, amelyeknek a néprajzi és dialektológiai jelentősége a mai nap is felbecsülhetetlen. A Rádióban eltöltött időszakban fontosnak ítélte a magas színvonalú tudomány népszerűsítést, első rádióelőadásából született meg 1940-ben, majd 1942-ben a Kis magyar néprajz című kiadvány. Annak ellenére, hogy nem tartozott a néprajz intézményrendszeréhez, megtervezte és elindította az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény könyvsorozatot, melynek első kötetében Fedics Mihálynak, bátorligeti adatközlőjének a meséit tette közzé.¹³

Sík Sándor ösztönzésére nyújtotta be kérelmét magántanári habilitációra a szegedi egyetemre, amelyet 1940. május 3-án nyert el azt követően, hogy március 13-án „Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés” címmel nagyszámú érdeklődő jelenlétében megtartotta próbaelőadását.¹⁴ Ortutay mint az oktatási intézmény magántanára az 1941/42-es tanévben illetve az 1944/43-as tanév első felében elsősorban népköltészeti tárgykörben órákat is tartott. A Tápé-szeminárium munkájából nőtt ki később Katona Imre folklorista mesegyűjtő tevékenysége.¹⁵ A magántanári képesítés megszerzése ellenére az 1940-es években kudarcok is érték, hiszen sikertelenül pályázott a kolozsvári illetve a budapesti egyetemre.

1937-től tartott fenn kapcsolatokat az ebben az időszakban még illegálisan működő Kommunisták Magyarországi Pártjával, majd 1942-től csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz, ahol a politikai szervezet baloldali értelmiségi tagjait tömörítő polgári tagozat egyik vezetője lett. A német megszállás után lemondott a Magyar Rádiónál betöltött állásáról, a Grill könyvesboltban helyezkedett el. Bajcsy-Zsilinszky Endre kérésére 1944 őszén szerepet vállalt az ifjúsági ellenállás szervezésében, részt vett a Görgey-zászlóalj megalakításában. Ortutay a háború utolsó szakaszában felvette a kapcsolatot az Ideiglenes Nemzeti Kormányval, 1945 januárjától a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki tisztségét látta el, azaz ő lett a Magyar

---

12 Küllös 2010, 11.

13 Paládi-Kovács 2018, 106.

14 Mód 2010, 25-27.

15 Péter 2010, 10.

Rádió, a Magyar Filmhíradó és a Magyar Távírási Híradó vezetője. 1947 márciusa és 1950 februárja között előbb a kisgazda, majd a kommunista többségű kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.¹⁶ Miklós Péter Ortutay Gyula 1945 és 1949 közötti politikai tevékenységének mérlegét a következőképpen vonta meg a születésének 100. évfordulója alkalmából Szegeden megrendezett emlékülésen: *„Kormánytagként levezényelte az egyházi iskolák államosítását és előkészítette a szerzetesrendek feloszlatását, vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején játszódtott le a Mindszenty bíboros elleni koncepció per. A Független Kisgazdapárt egyik vezetőjeként - kommunista utasításra – tevékeny szerepet vállalt a párt szétbomlásában. Kriptokommunistaként pedig közreműködött Magyarország szovjetizálásában és a Rákosi-diktatúra kiépítésében.”*¹⁷ Kósa László Ortutay pályájának háború utáni felívelését a következőképpen jellemezte: *„Baloldali múltja, jó taktikai érzéke, gyors helyzetfelismerő és szónoki képessége lehetővé tette, hogy néhány esztendő alatt a néprajz vezető tisztségeibe kerüljön, és elfogadtassa magát mintegy három évtizedre a tudomány szak legfőbb képviselőjéül.”*¹⁸ A háború után nemcsak politikai, hanem tudósi pályafutásában is előrelépés következett be, hiszen előbb a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották meg, majd Viski Károly 1945. szeptember 5-én bekövetkezett halálát követően 1946-ban professzori álláshoz jutott a pesti egyetemen. Az 1950-es évek nemcsak a politikai mellőzöttséget, hanem a tudományos kutatáshoz és az egyetemi katedrához való visszatérést is jelentette Ortutay számára. Ekkor jutott ideje arra, hogy Kálmány Lajos hagyatékából két kötetet, a Történeti énekek és katonadalokat illetve az Alföldi népballadákat kiadja. Folytatta az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztését is, melyben sorra láttak napvilágot tanítványainak a gyűjtései.¹⁹ 1950 és 1952 között a Múzeumok Országos Központjának vezetőjeként a múzeumügyet és a műemlékvédelmet irányította.

Több mint fél évtizedes mellőzöttség után a kádári konszolidációt támogatva 1957-ben kapcsolódott be ismét a politikai életbe. 1957. október 22-én az újjászervezett Hazafias Népfront főtitkárává választották, mely tisztséget majd hét évig, 1964. március 20-ig töltötte be. 1964-től haláláig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának alelnöke. 1958. november 26-án lett az Elnöki Tanács tagja. Tíz nappal korábban ismét országgyűlési képviselővé választották, 1970 és 1978 között a parlament kulturális bizottságának az elnöke volt. 1957 és

---

16 Miniszteri tevékenységéről lásd: Vajda 2010, 36-38.

17 Miklós 2010, 41.

18 Kósa 2001, 110.

19 Paládi-Kovács 2018, 115.

1963 között az ELTE rektoraként tevékenykedett, majd 1964-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Tanács elnökévé választották. Ezt a tisztséget haláláig betöltötte.²⁰ 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, székfoglalójában a színhagyományozás törvényszerűségeit vette górcső alá. 1967-ben az MTA Nyelv- és Irodalomtudományos Osztályának vezetője, egyben a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének tagja lett. Közéleti feladatainak ellátása mellett a Magyar Néprajzi Társaság ügyeiről sem feledkezett meg, melynek egy rövidebb időszakot eltekintve 1945-től az elnöki tisztségét is betöltötte. 1949 és 1956 között főszerkesztője volt az Ethnographiának, 1950-től 1978-ig ő vezette az Acta Ethnographica szerkesztőbizottságát. Külföldi útjai során azt tapasztalta, hogy a tudományos életben a kutatóintézetek egyre hangsúlyosabb szerepet kezdenek betölteni, ezért az 1960-as évek elején egy hazai intézet felállítására tett javaslatot. Az önálló intézet, azaz az MTA Néprajzi Kutató Csoportja 1967. január elsejétől kezdte el működését, melynek Ortutay haláláig, 1978-ig volt az igazgatója. Minden követ megmozgatott az intézet fejlesztéséért, nemcsak a működési feltételeket teremtette meg, hanem tudományos programot is kidolgozott. Magára vállalta többek között a néprajzi lexikon szerkesztését, de csak az első kötet megjelenését érthette meg.²¹ A magyar néprajztudomány képviselőjében számos nemzetközi tudományos tisztséget viselt, több külföldi akadémia rendes, illetve tiszteletbeli tagja volt. Tudományos munkássága elismerésül megkapta a Pitrf-díjat (1962), a Herder-díjat (1972) és az Akadémia Nagydíjat (1978).²²

Paládi-Kovács Attila szerint Ortutay előbb lett falukutató mint folklorista, az 1930-as években egyike volt a népi szociográfia elismert képviselőinek. Kezdetől fogva bírálta a néprajz beszűkült, a szociális problémák iránt érzéketlen szemléletét, s ennek a véleményének több alkalommal hangot is adott. Az 1960-as években sürgette a kollektivizálás miatt gyorsan változó falusi életmód vizsgálatát. Katona Imre az Ortutay-féle tudományos megközelítés egyik legfőbb sajátosságának az „egységben való látásmódot” tekintette vagyis azt, hogy a néprajzi jelenségeket csak és kizárólag a megfelelő társadalmi háttérrel együtt lehetséges vizsgálni. Széleskörű tudományos érdeklődésében a népköltészet foglalta el az első helyet, melynek műfajai közül főként a mese, a ballada és a népdal vizsgálatának szentelte a legtöbb időt. A mesék kutatásában új korszakot nyitott, módszereinek és elméleti elgondolásainak köszönhetően iskolát teremtett. Szemléletét első tanítványai (Banó István, Dégh Linda, Erdész

---

20 Paládi-Kovács 2018, 117.

21 Paládi-Kovács 2018, 119.

22 http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ortutay_g.htm

Sándor, Kovács Ágnes) is átvették, akik saját kutatásaikban is alkalmazták mesterük gyűjtési és interpretációs technikáit. Küllős Imola szerint Ortutay Gyula koncepciója a magyar folklorisztika egészére vonatkozóan termékenyítőleg hatott, s számos követőre talált a népzeneészek, néptáncosok és az alkotó népművészek vizsgálatában.²³ Ortutay első jelentős kötetében (Székely népballadák) a műfaj szakavatott kutatójaként jelenik meg, aki széles európai kitekintéssel elemezi a balladaköltés történetét, a műfaj sajátosságait, motívumait illetve a népi epikában elfoglalt helyét.²⁴ Tudományos munkásságában a népi líra kutatása kevésbé tekinthető hangsúlyosnak, de ez nem jelenti azt, hogy a folklorisztika ezen területével ne foglalkozott volna.

Halálát követően munkatársai és tanítványai kísérletet tettek arra, hogy az életmű egy-egy mozzanatának feldolgozásával szempontokat, adalékokat szolgáltatassanak egy tervezett Ortutay-monográfiához, e nagyszabású vállalkozás azonban nem készült el. A Napló három kötetének megjelenése tovább bonyolítja e rendkívül összetett tudósi-politikusi pálya értelmezését, amire megfelelő időbeli távolságból talán a jövő néprajzos generációi fognak vállalkozni. Politikai szerepvállalása, tevékenysége nyilvánvalóan megnehezíti azt, hogy egyértelműen pozitív értékelést adjunk munkásságáról, azonban az vitathatatlan, hogy a néprajztudomány területén maradandót alkotott, látásmódja évtizedeken keresztül meghatározta a közvetlen munkatársak és a tanítványok gondolkodását. Tanulmányunk zárásaként álljanak itt Szilágyi Miklós gondolatai, aki a Napló egyik recenzenseként a következőképpen fogalmazott: „...Ortutay Gyula az volt, aki. Számunkra, etnográfusok-folkloristák számára maga volt – és maradt a napló elolvasása után is – a rejtélyek rejtélye, hiszen politikusként tudós, tudósként politikus volt. És persze gyarló ember is, akinek volt bátorsága bevallani nekünk gyarlóságait. Ne gáncs, inkább elismerés illesse ezért!”²⁵

---

23 Küllős 2010, 12.

24 Paládi-Kovács 2018, 128.

25 <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2010/XIX.-evf.-2010.-november/Szakmai-es-politikai-folklor>

IRODALOM:

Balassa Iván (1980): Ortutay Gyula tudomány- és múzeumszervező tevékenysége. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 541–557.

Barna Gábor (2010): Három százéves. Emlékkonferencia Ortutay fényében és árnyékában. Szeged. A város folyóirata. június. 6

Dömötör Tekla (1980): Ortutay Gyula nemzetközi tevékenysége. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 552–557.

Katona Imre (1980): A népi líra kutatása Ortutay Gyulánál. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 503–509.

Kríza Ildikó (1980): Az európai népballada kutatója. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 510–520.

Kovács Ágnes (1980): A népmesekutató Ortutay Gyula. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 521–531.

Küllös Imola (2010): Egységben látni. A pályakezdő Ortutay Gyula. Szeged. A város folyóirata. június. 11-13.

Lengyel András (2010): Taszítások és vonzások. Ortutay Gyula és a szegedi fiatalok. Szeged. A város folyóirata. június. 14-16.

Miklós Péter (2010): A „kisgazda” politikus. „Nem vagyunk szerelmesek Ortutayba”. Szeged. A város folyóirata. június. 39-41.

Mód László (2010): Katedrúra készülődőn. Habilitáció és egyetemi magántanár. Szeged. A város folyóirata. június. 25-27.

Paládi-Kovács Attila (1991): Ortutay Gyula. A múlt magyar tudósai. Budapest: Akadémiai Kiadó

(2018): Magyar népkutatás a 20. században. Budapest: L'Harmattan Kiadó

Péter László (2010): A pályakezdőről. Szeged. Ortutay szegedi évei. Szeged. A város folyóirata. június. 7-10.

Vajda Tamás (2010): A felsőoktatás átalakítási terve. Ortutay Gyula oktatási minisztersége. Szeged. A város folyóirata. június. 36-38.

Voigt Vilmos (1980): A színhagyományozódás törvényszerűségei Ortutay Gyula műveiben. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 532–540.

Summary

László Mód

Gyula Ortutay, the Ethnographer

The article tries to summarize the most important features of Gyula Ortutay's scientific and political activity with the assistance of articles, monographs published after 1978. In the 20th century he was one of the most important person in Hungarian Ethnography. His diary which was published in 2009 and 2010 is crucial from the perspect of the whole career. The comparsion of his personal memories with his political and scientific activity will be the task of the future.